

מבט על, גיליון 244, 3 במארס 2011

המפרץ ו"הזעם הערבי"

יואל גוז'נסקי

למרות התנאים השונים במדינות המפרץ הערביות – סעודיה, כווית, בחריין, קטר, איחוד האמירויות ועומאן – ההערכה עד כה הייתה כי הן "מחוסנות" במידה רבה מפני מחאה בהיקף גדול. זאת לאור ההכנסות הגבוהות מנפט וגז במדינות האמורות וחלוקת חלק מהעושר הזה לאזרחים בצורת סבסוד נרחב של מוצרים ושירותים. עם זאת, החשש שמא הזעזועים יפקדו גם אותן, ככל ש"הזעם הערבי" גובר, הוא לא משולל יסוד ולו בשל העובדה כי כמה מ"חומרי הבערה", בין היתר היותם של המשטרים אוטוריטאריים ומדכאים זכויות אדם, נמצאים גם במפרץ ובשל הדינאמיקה הייחודית ויכולת "ההדבקה" הגבוהה של המחאה שנראית רחוקה מדעיכה.

השליטים במפרץ נערכו לקדם מחאה אפשרית בכמה אופנים: בעוד חלק מהם "נענו" לדרישות ההמונים ונקטו בשורה של שינויים פוליטיים, "טקטיים" בעיקרם, הרי שאחרים שמו דגש על רפורמות כלכליות, בתקווה כי יהיה בהם די כדי לקטוע כל התארגנות באיבה. בראיית השליטים נקיטת "צעדים מונעים" שכאלו עשויה להוציא את העוקץ מכל מחאה אפשרית, אך היא מעידה יותר מכל על מצוקתם וחששם באשר ליציבות משטרם ועלולה אף להגביר את "תאבונם" של ההמונים. צעד נוסף, מקובל אף הוא באירועים כאלו: הפניית אצבע מאשימה למעורבות זרה (שם קוד לאיראן) בליבוי המהומות.

צעדים פרטניים של המשטרים השונים כללו: הזדהות עם מאבקם של ההמונים הערבים; עריכת שינויים בהרכב הממשלות (בחריין ועומאן); העלאת שכר במגזר הפרטי (עומאן) והממשלתי (סעודיה); שחרור עצירים שיעים (ערב הסעודית ובחריין); הגברת אמצעי האבטחה סביב ריכוזים שיעים ומתקני נפט (סעודיה); הגברת הפיקוח על האינטרנט; מעצר מפגנים והידוק הפיקוח על אנשי הדת השיעים (סעודיה וכווית); עריכת מעצרי מנע (סעודיה ואיחוד האמירויות) והחמרת הביקורת על כניסת אזרחים זרים, במיוחד ערבים, לתחומי המדינות (כווית).

עד כה האירועים בבחריין היו המשמעותיים ביותר. ההפגנות בארכיפלג הבחרייני הזעיר הביאו לחשש שמא משטר המיעוט הסוני לא יחזיק מעמד ותתכן אף זליגה (Spillover) של המחאה, לה מאפיינים עדתיים ברורים, למדינות נוספות במפרץ. למרות שהמחאה השיעית נגד בית אל-ח'ליפה נמשכת לסירוגין ובעוצמות משתנות מאז המהפכה האסלאמית באיראן, הרי שבשבועות האחרונים, אם ניתן לשפוט לפי היקף המחאה, מדובר באחד משיאייה.

מאגרי הנפט של בחריין התדלדלו ואין לה עומק אסטרטגי וכוח צבאי משמעותי, חשיבותה האסטרטגית נובעת לפיכך ממיקומה במרכז המפרץ שמאפשר לה לשמש נדבך מרכזי במדיניות האמריקאית כלפי איראן, בפעולותיה באפגניסטן ובעיראק ולצורך אבטחת הובלת הנפט מהמפרץ. ניסיונו של המלך הבחרייני להכיל את המחאה באמצעות פתיחה מסוימת של התהליך הפוליטי, לא רק שלא מנעה מהשיעים להמשיך את המחאה האלימה אלא הפך אותה לתכופה וחריפה עם הזמן. גם אם הרפורמות שהנהיג המלך מרחיקות לכת באופן יחסי לעולם הערבי, סמכויותיו ביחס לכלל מערכת השלטון, ובכלל זה לפרלמנט, נשארו בלתי מוגבלות.

האירועים בבחריין משמעותיים גם בשל ההשלכות שיש להם על יציבותה של יצואנית הנפט הגדולה בעולם, סעודיה, ה"אחות הגדולה" ממערב. זו שלחה בשנות ה-90 כוחות צבא מטעמה לשמור על שלטון בית ח'ליפה וכדי למנוע התפשטות המחאה לתחומה, על-פי כמה דיווחים שמהימנותם לא ברורה היא עושה זאת שוב, אם כי "בחתומה נמוכה". השיעים שמונים על פי הערכות בין 10%-15% מהאוכלוסייה בסעודיה, מרוכזים באזור העשיר בנפט ולחלקם קשרים עם האוכלוסייה השיעית בבחריין, למרות שאינם מקשה אחת וחלקם לא רואים באיראן מוד

ל לחיקוי, הם עשויים לאור האירועים בבחריין לחוש ביטחון רב יותר במאבקם ארוך השנים במסד הוואבאי.

המלך עבדאללה נזעק ממיטת חוליו במרוקו ושב לנהל את ענייני הממלכה. עדות אולי לחומרת האירועים, אך אולי גם למאבקי הירושה מאחורי הקלעים ולחוסר אמונו ביכולות של סולטאן, יורש העצר, לנהל את העניינים בהיעדרו. עד כה ההכנסות מנפט סייעו לעבדאללה להשקיע מיליארדים בחינוך ובתשתיות ולהלחם עד חורמה באופוזיציה למשטר, בעיקר מכיוון אל-קאעדה. עם זאת, המלך שנהנה מתמיכת הממסד הדתי והשולט היטב בכוחות הביטחון – עדות ליציבות משטרו – לא מיסד את הרפורמות, שאימץ לאחר פיגועי ה-11 בספטמבר ובעקבות הלחץ של ממשל בוש. כך למשל, כל ביקורת כלפי תפיסת העולם הדתית הוואבאית ובית המלוכה נותרה בגדר טאבו.

בפרץ של "נדיבות" עבדאללה פרסם שורה של צווים בעלות כוללת של 36 מיליארד דולר שנועדו בין היתר לסייע בפתרונות דיור, לעודד תעסוקת צעירים (30% מהצעירים מתחת לגיל שלושים מובטלים) ולהרחיב את רשת הביטחון הסוציאלית. עד כה צעדים אלו לא לוו בצעדים פוליטיים הכרחיים, זאת למרות הקריאה הגוברת למאבק בשחיתות, הפרדת רשויות, בחירות ל"מועצת השורא", מתן יתר זכויות לנשים ומעבר הדרגתי למונרכיה חוקתית. אתגר נוסף יהיה שילוב אזרחים, במיוחד צעירים מתחת לגיל 30 המהווים 60% מהאוכלוסייה, בשוק העבודה על חשבון 9 מיליון עובדים זרים כדי לנסות ולצמצם את מימדי האבטלה.

ראשי המדינות במפרץ הזהירו מפני נפילת בחריין ומפני התערבותן של "מדינות באזור" בענייניהן. ואכן איראן מנסה מאז פרוץ המחאה להציגה כהישג עבורה. גם אם היא עצמה עשויה להיות יעד, האירועים הם שעת כושר עבורה: הזדמנות להחליש את החזית הסוניית "המתונה" ולנכס לעצמה את הישגי ההמונים, בטענה כי הם עתידים לחקות את הישגי המהפכה האסלאמית. ואכן מדינות המפרץ חוששות מהטית מאזן הכוחות האזורי לטובתה של איראן, כאשר חברותיהן למחנה "המתון" מתערערות והאיומים על ביטחונן גוברים עם התמוטטות הסדר הישן סביבן.

במישור הבינלאומי, המערב, שהוכיח שוב עד כמה עמדתו מבוססת על המשך הגישה החופשית למשאבי הטבע באזור, מקווה ומעריך כי השליטים ישרדו את הסערה המתרגשת עליהם. עם זאת, ביטחונם של שליטים אלו בארה"ב התערער בעקבות האירועים – בראייתם, האמריקאים עלולים בעתיד לזנוח אותם כפי שזנחו בן ברית מובהק כמו מובארכ.

האליטות במפרץ מצוידות בכלים טובים, יחסית, להתמודד עם גל המחאה, אך הן תתקשינה לעשות זאת לאורך זמן: עם התמשכות הזעזועים בעולם הערבי, לא יהיה מנוס מהגברת קצב הרפורמות, מעבר לשינויים קוסמטיים. הדבר אמור במיוחד לגבי אותן מדינות, דוגמת בחריין, שלא נהנות מהכנסות גבוהות מנפט ובעלות מרקם עדתי עדין.

למרות הדמיון הפוליטי, התרבותי והלשוני – התנאים הדמוגרפיים, העדתיים, הכלכליים והגיאוגרפיים – שונים ממדינה למדינה, מה שמשליך על יכולתה של כל אחת להתמודד עם מחאה פוטנציאלית בתחומה. מעניין לציין שעד כה ההמונים במפרץ, בשונה מיתר המקומות, ביקשו ברובם לשנות את התנהלותם של המשטרים ולא להחליפם. אין להם סיבה לעשות כן כל עוד הם נהנים מהרווחים. אירוני ככל שזה יהיה, בדרך עקיפה, המשטרים עשויים אף לזכות ברווחים כל עוד מחירי הנפט מטפסים מעלה, מתוך חשש במערב כי אי היציבות תגיע אליהם – ובכך להקל עליהן עוד את ההתמודדות עמה, זאת בהנחה שניתן "לקנות" יציבות.

בשנים האחרונות, המדינות התמודדו עם הדרישה לרפורמות פוליטיות – מבפנים – בעיקר באמצעות "הכנסת היד עמוק יותר לכיס". כלפי חוץ, האליטות, שטרם החליטו לאיזה כיוון יש להוביל את החברות בראשן הן עומדות, עסקו בעיקר ב"הפרחת בלוני ניסוי" במקרה הטוב או בתשלום מס שפתיים לביקורת במערב, במקרה הרע. כל זה עלול להשתנות.